

Şəbnəm Teymurova  
ADU

### 30-CU İLLƏR REPRESSİYASININ ARAŞDIRILMASI PROBLEMLƏRİ

*Açar sözlər:* repressiya, ədəbiyyat, problem, araşdırma, genezis

*Keywords:* the repression, literature, problem, investigation, genesis

*Ключевые слова:* репрессии, литература, проблеме, расследование, генетический

Məlumdur ki, 30-cu illərdə repressiya olunanlar 1956-cı ildə bəraət aldıqdan bu günə kimi onun mahiyyəti, səbəbləri haqqında çoxlu yazılar yazılır. Bu yazılar içərisində xatirələr, məqalələr, gündəliklər, tədqiqatlar, arxiv sənədləri başlıca yer tutur. Repressiya olunanlar haqqında ən çox danışılanlar, yazılanlar sənət adamları, şair və yazıçılar olmuşdur, halbuki cəmiyyətin bütün təbəqələri (molla, kəndli, fəhlə, mürəttib, müəllim və s. bu sunaminin qurbanı olmuşlar. Bu da ondan irəli gəlir ki, cəmiyyətin öndə gedən ziyalıları böyük sənətkarları kimi məşhur olmuş və əsərləri bu gün də xalqın düşüncəsində yaşamaqdadır. Buna görə də bugünkü nəsilin həyatı vaxtsız tərk etmiş terror qurbanlarının faciəsi ilə maraqlanması onların ictimai, ədəbi şəxs olmasından irəli gəlir. Lakin repressiya hər şeydən əvvəl, son dərəcə mürəkkəb hadisədir; onun mahiyyətini, genezisini bir-iki faktla üzə çıxarmaq, ifadə etmək çox çətinidir. Ona görə də repressiya haqqında yazılan araşdırmalarda çoxlu səhvlərə, düzgün yanaşmamalara rast gəlmək olur. Mətbuat səhifələrində, yaxud xatirə və arxiv materiallarında öz əksini tapmış sənədləri yoxlamaq, onun mahiyyətini açmaq və metodoloji cəhətdən düzgün yanaşib təhlil etmək lazım gəlir. Ədəbiyyatşünas Bədirxan Əhmədov repressiyanın araşdırılması məsələlərinə yanaşmada problemi dərinliyinə qədər öyrənmək, sənədlərə düzgün yanaşmaq prinsipini əsas götürərək yazır: "Fikrimizcə, bütün bunlara (söhbət 30-cu illərdə mətbuatda dərc edilən ədəbi, bədii materiallardan gedir-Ş.) istintaq materialları kimi baxmaq və onlara hüquqi qiymət vermək ədəbi materiallara metodoloji cəhətdən düzgün yanaşmamağın nəticəsidir. Bu cür faktlar çoxdur, biz yalnız onlardan bəzilərinə toxunduq. Həqiqətdə isə repressiyanın anatomiyası çox mürəkkəbdir və onu bir-iki faktla məhdudlaşdırmaq və dərhal nəticələr çıxarmaq düzgün olmazdı" [1, s.327].

Yarım əsrdən çoxdur ki, repressiya olunanlara bəraət verilmişdir. O zaman başlayaraq repressiya olunanlar haqqında yazılar da (istər elmi, istər bədii) elmi dövriyyəyə daxil olmuşdur. Lakin bu yazıların hamısının eyni mövqedən araşdırıldığını, problemə eyni metodoloji prinsiplə yanaşıldığını söyləmək çətinidir. Ümumiyyətlə, repressiya olunan şair və yazıçıların, sənət adamlarının haqqında yazılanları mərhələ baxımından bir neçə yerə bölmək olar:

1. Repressiya olunanlara 1956-cı ildə bəraət verildikdən sonra onların əsərləri dərc edilməyə başlamışdır. İlk olaraq H.Cavid, Ə.Cavad, M.Müşfiq, Y.V.Çəmənzəminlinin əsərləri nəşr edilmişdir. Bu mərhələ 80-ci illərə qədər davam

etmişdir. Bu dövrün əsas xüsusiyyəti ondan ibarət idi ki, repressiya olunanların əsərləri nəşr edilir, yaxud yaradıcılıqları haqqında tədqiqatlar aparılırdı. Lakin bu araşdırmalarda onların repressiya hadisəsindən danışılırdı. Hətta bu prosesin özündə belə cəmi bir neçə məşhur şairin həyat və yaradıcılığından söz açılır, qalanları isə, demək olar ki, yaddan çıxırdı.

2. 80-ci illərin ortalarından başlayaraq yaddan çıxmış yazıçı, şair və ədəbiyyatşünasların da yaradıcılığına müraciət edilir. Bu prosesdə Əli Nazim, Həməfi Zeynallı, Salman Mümtaz, Əmin Abid, Seyid Hüseyn, Böyükağa Talıblı, Tağı Şahbazi Simürğ kimi yazıçı və şairlərin əsərləri ilə yanaşı, onların tərcümeyi-halına müraciət edilir. Ümumiyyətlə, bu dövrdə repressiyanın araşdırılması özünün mövzu və coğrafiyasını bir qədər genişləndirir. Bu dövrdə aparılan araşdırmalar özünün korrekliyi ilə seçilir, yazılan məqalələrdə faktlara, arxiv materiallarına istinadlara üstünlük verilir.

3. Müstəqillik dövrü araşdırmalarında repressiya hadisəsinə münasibətdə müəyyən dəyişikliklər yaranır. Repressiya olunanlarla olunmayanlar yeri oldu-olmadı müqayisə edilir. Repressiyaya məruz qalanlarla sağ qalanlar qarşılaşdırılır, yaxud hər hansı bir faktdan tutaraq yanlış nəticələrə gəlinir. Bu cür problemlərə ciddi ədəbiyyatşünaslıqdan daha çox mətbuat və kütləvi informasiya vasitələrində rast gəlinir. Lakin ümumilikdə repressiyanın başvermə səbəblərini öyrənməyə cəhdlər edilir.

Əlbəttə, bu mərhələlərin daxilində gedən proseslərdə də müəyyən problemlər də olurdu ki, bu da repressiyanın mahiyyətini açmaq üçün çətinlik yaradırdı. Ona görə də problemə kompleks baxmaq, repressiyanı lokal hadisə kimi deyil, sistemin bir vintciyi olaraq təhlil etmək lazım gəlir.

Repressiyanın araşdırılmasını ilk mərhələsinin əsas xüsusiyyəti ondan ibarət idi ki, cəmiyyət hələ də onların nədən repressiya olunduğunun səbəbini bilmirdi. Bu mərhələdə tədqiqatçılar belə arxivə buraxılmır, repressiya olunanların sənədləri məxfi qrifinə daxil edilirdi. M. Müşfiqin bəraət almasına, əsərlərinin dərc edilməsinə baxmayaraq onun repressiya günlərindən danışılır, bu proses elmi dövriyyəyə daxil edilmirdi. Hətta Dilbər Axundzadənin keçmiş həyat yoldaşı haqqında yazdığı "Müşfiqli günlərim" (1968) kitabında belə şairin repressiya olunmasından, repressiya günlərindən bir sətir də olsun bəhs edilmirdi. Bu kitabı bu gün belə oxuduqda Müşfiqin xoşbəxtliyini görürsən, repressiyadan isə bircə kəlmə belə yoxdur. Ən maraqlı cəhət burasındadır ki, Dilbər Axundzadənin özü belə repressiyaya məruz qalması, bir neçə vaxt həbsxanada yatmasına baxmayaraq, həmin günlərdən kitabda əsər-əlamət yoxdur. Məsələ aydındır, senzura bu cür yazıların getməsinə imkan verməmişdir. Bu ayrı məsələdir ki, D. Axundzadənin "Müşfiqli günlərim" kitabının əlyazmasında repressiyadan danışılmışdır?! Senzura qayçısı burada öz işini görmüşdürmü? Bunu ancaq əlyazmadan öyrənmək mümkündür. Bir şey aydındır, kitabın çap olunduğu mühit hələ repressiya olunanların nədən repressiya olunduğunu ortaya çıxarmağa imkan vermirdi. Çünki sovet sistemi 30-cu illər mahiyyətli olmasa da, hələ o sistemin davamı olaraq qalırdı. Buna görə də, repressiya olunanlarla bağlı yazılan tədqiqatlarda da eyni tendensiya davam edirdi.

80-ci illərin əvvəllərindən başlayaraq ədəbi prosesdə repressiyanın araşdırılması prosesi bir qədər sürətlənir. Buna səbəb həm ictimai-siyasi düşüncənin get-

dikcə dəyişməsi, cəmiyyətdə yeni bir ab-havanın əsməsi, həm də arxiv sənədləri üzərindən tabuların qalxması olur. Xüsusilə 80-ci illərin əvvəllərində Y.Səmədoğlunun "Qətl günü" romanının əvvəlcə "Azərbaycan" jurnalında, sonra isə nəşriyyatda kitab şəklində (1988) dərc edilməsi ədəbi mühitin bütün diqqətini repressiya hadisəsinə yönəltdi. Yazıçı Sədi Əfəndi ilə bu illərdə repressiya olunanları, Muxtar Kərimli, Salahov obrazları ilə dövrün repressiya mühitini ümumiləşdirmişdir. Sədi Əfəndinin yazdığı gündəlikdə dövrün xofu, qorxusu olduğu kimi təsvir edirdi: "31-i yanvarın elə həmin o qış gecəsi.

Gecə birin yarısıdır, evdəkilər yatır, mən də nöyüt lampasını yandırır, oturub ordan-burdan fikirləşirəm. Elektrik işıq yanmır, upravdom deyir hardasa xətləri ildırım vurub. Heç mənim əllərim əsməzdi, bəs görən indi niyə əsir? Yəni mən lap qorxağam, zırı qorxağam? Nə isə, hər halda yazmağım məsləhətdir, yazmasam çox şey qorxuram huşumdan çıxma" [3, s.109].

Əlbəttə, Y.Səmədoğlunun "Qətl günü" əsərində repressiyaya yanaşma bədii şəkildə təzahür edirdi. Cəmiyyətə isə daha çox tarixi həqiqətlər lazım idi. Buna görə tarixçi və filoloq alimlərin diqqəti repressiya mövzusunə yönəlir. Çox az vaxtda repressiya olunanlar haqqında, demək olar ki, çoxlu oçerklər yazılır, onların faciələri əks etdirilir, kimliyi tanıtılır. Bunlar içərisində çox məşhur olanlarla yanaşı, tanınmayanları da vardı. Məcid Katiblinin "Otuzuncu illərin faciəsi", Əsəd Əsədovun "Proses", Ramiz Haşımoglundun "Söndürülən çıraqlar", Əli Şamilovun "Torpaq komissarının taleyi", Rafael hüseynovun "Ayrılıqdan bir az qa-baq", "Ömür neqativindən kadrlar", Ələviyyə Babayevanın "Düyünlər açılır", Bədirxan Əhmədovun "Aydınlığa doğru", Nəsiman Yaqublunun "Ötən illərin ağrısı", Tahir Zeynalovun "Acı xatirələr", Əsgər Quliyevin "İki xalqın oğlu", Vaqif Aslanovun "Bəkir Çobanzadə" və b. onlarla məqalələrində repressiya olunan şair, yazıçı, elm adamlarının faciəsi araşdırılırdı. M.Katibli "Otuzuncu illərin faciəsi" məqaləsində dövrün tarixi repressiv mənzərəsini yaratmaq üçün faktlara istinad edərək yazırdı: "O (Mircəfər Bağırov nəzərdə tutulur-Ş.), qurultayda elm, mədəniyyət xadimlərini də yaddan çıxarmadı: "Bir baxın, Yazıçılar İttifaqında kimlər əyləşmişdi. Hazırda ifşa edilmiş Hüseyin Cavid, Əhməd cavad, Mikayıl Müşfiq, Əli Nazim, Böyükağa Talıblı, Tağı Şahbazi, Əhməd Triniç və başqa əclafılar.

Xalqın qəddar düşməni Ruhulla axundov nüfuzundan istifadə edərək Yazıçılar İttifaqını bərbad vəziyyətə salmışdır".

Adamları təqib etmək dövlət siyasəti dərəcəsinə qaldırılmışdı, hər yanda "fiziki təzyiq metodu" tətbiq edilirdi" [4, s.12].

"Ağa ləkələr silinir" kitabında 30-cu illərdə repressiya olunan bir çox sənət adamları ilə bağlı məqalələr getmişdir. Bu məqalələrdə faktlar, istinadlar olmaqla yanaşı, bir romantik əhvali-ruhiyyə də vardır. Belə ki, müəlliflər həm haqqında yazdığı sənət adamının kimliyini tanıdır, həm də onun repressiya olunma səbəblərinə aydınlıq gətirməyə çalışırdılar. Bu yazılarda həm də dövrün repressiyasının mahiyyəti üzə çıxırdı. Tarix elmləri doktoru Ə.Əsədovun "Proses" məqaləsində repressiya sunamisi bütün mahiyyəti ilə üzə çıxırdı. Tarixçi alimin bu siyasi aksiyanın kökünü sistemin sinfi ümbarizə quruculuğuna bağlaması və bu səbəbdən də on minlərlə insanın məhv edilməsinə gətirib çıxarması fikri müəyyən qədər əsaslandırılmışdır. Tədqiqatçı repressiya istintaqının strukturunu aşağıdakı kimi müəy-



yənləşdirir: "İstintaq adətən döyməklə başlanırdı. Bəzən dustaqları beş sutka ayaq üstə saxlayır, onlara nə yemək, nə su verirdilər, yatmağa da qoymurdular. Dustaqlardan əksinqilabi təşkilatın üzvü olduqlarını boyunlarına almağı tələb edirdilər. Onları əvvəlcədən hazırlanmış protokolları imzalamağa, həm də iştirakçıların adlarını çəkməyə məcbur edirdilər" [4, s.25].

Araşdırmalardan o da aydın olur ki, insanları günlərlə ac-susuz təkadamlıq kamerada saxlayır, sənədlərə zorla qol çəkdirir, hətta bəraət alanları belə buraxmır, əlavə sənədlər toplayaraq necə olursa-olsun onu xalq düşməni çıxarmaqda davam edirdilər. Bu repressiyanın ön çərgəsində kommunistlərin getməsi də onun mahiyyətini açmaq üçün ən yaxşı vasitələrdən biridir. Belə ki, ölkə rəhbərliyinə qarşı terrorda şübhəli bilinərək bir çox kommunistləri də xalq düşmənləri sırasına qatmışdılar. Soltanməcid Əfəndiyev, Həmid Sultanov, Ayna Sultanova, Ruhulla Axundov, Qəzənfər Musabəyov, Çingiz İldırım, Dadaş Bünyadzadə kimi kommunistlərə ağılasığmaz ittihamlarla ölüm hökmü kəsirdilər. Onların içərisində "hakimiyyəti devirmək", "ittifaqı parçalamaq", "ölkənin iqtisadi və hərbi gücünü zəiflətmək", "müstəqil dövlət yaratmaq", "təxribat", "cəsusluq" kimi ittihamlar başlıca yer tuturdu.

Rafael Hüseynovun "Vaxtdan uca" kitabında görkəmli şair Hüseyn Cavidin repressiya olunması ilə bağlı ilk dəfə olaraq xatirə və sənədli üslubda münasibət bildirilmişdir. Əsər qısa bir zaman kəsiyində öz populyarlığı ilə ədəbi mühitdə geniş şöhrət qazandı. Müəllif ilk dəfə olaraq dramaturqun həyat yollarının görünməyən tərəflərini sənədlərin dili ilə təsvir etmiş, repressiyanın sərt üzünü açıb göstərmişdir.

Repressiyanın araşdırılması yolunda akademik Ziya Bünyadovun xidmətləri böyükdür. Belə ki, repressiya barədə yazılan məqalələrdə, əsasən, ümumi sözlərlə kifayətlənilir, onun Azərbaycan ədəbiyyatı, tarixi, ictimai fikrindəki yeri və mövqeyinə qiymət verilir, onların günahsız olduğu deyilir, yaxud günahının nədən ibarət olduğu ilə bağlı konkret faktlara istinadlar edilmirdi. Ona görə ki, hələ də məxfi qrifli sənədlərin açılmasına imkan verilmirdi. Hətta bu cür məqalələr bəzən ədəbi mühitdə müxtəlif söz-söhbətlərin yaranmasına gətirib çıxarırdı. Bu söhbətlərdə daha çox repressiyadan sağ çıxanlar günahlandırılırdı. Bu zaman akademik Ziya Bünyadovun məhz məxfi sənədlər əsasında yazdığı məqalələr mətbuatda dərc olunmaqla bir çox məsələlərə aydınlıq gətirmiş oldu. Görkəmli alim sonralar bu məqalələri "Qırmızı terror" adı ilə kitab şəklində nəşr etdirdi. Kitabda 1937-1939-cu illərdə xalqımızın bir çox görkəmli xadimlərinin amansız repressiya qurbanı olmasını sənədlərin dili ilə göstərirdi. Akademik Z. Bünyadov bu kitabında sosializm illərində saysız-hesabsız azərbaycanlıların həyatlarına qıymış dövlət cəza aparatının mahiyyətini açmaq üçün istintaq sənədlərini olduğu kimi təqdim etmişdir. Müəllif kitabın müqəddiməsində repressiyanın mərhələləri, dalğaları və onun mahiyyətini açır, onu həyata keçirən üçlüklərin, əsasən ermənilərdən ibarət olduğuna diqqət çəkirdi: "Azərbaycan xalqının həqiqi faciəsi isə 1936-cı ildən başlandı. Xalq əleyhinə, xüsusilə ziyalılar əleyhinə cəza tədbirləri 1937-1938-ci illərdə daha da amansızlaşdı, hakimiyyətdə oturmuş dövlət quldur dəstəsi görünməmiş vəhşiliklə Sumbatovun, Borşovun, Gerasimovun, Sinmanın, Şerin, Qriqoryanın, Markaryanın, Qalstyanın, Ohanesyanın, Avanesyanın və onların Atakişiyev kimi

nökərlərinin və qeyrilərinin əlilə təxminən 70-80 min Azərbaycan ziyalı nümayəndəsi - alim, yazıçı, artist, müəllim, gənc, din xadimi, Sovet və partiya idarəsi əməkdaşı, hərbi-bir sözlə bütün düşünüən beyinlər, qeyri-adi təfəkkür sahibləri bir ucdan məhv edildilər. Tək bircə xarici dil bilən şəxsləri də qırırdılar. Ölüm və cəza maşını dayanacaqsız və fasiləsiz işləyirdi. Hər bir "xalq düşməni"nə "məhkəmə" zamanı ancaq 15 dəqiqə vaxt ayrılırdı" [5, s.4-5].

Z.Bünyadovun "Qırmızı terror" kitabında Y.V.Çəmənəminli, B.Çobanzadə, H.Zeynallı, T.Şahbazi Simürğ, A.Şərifzadə, M.Cuvarlinski, B.Talıblı və b. onlarla ədəbiyyat, elm və sənət adamlarının istintaq materialları yer almışdır. Bu sənədlərlə tanış olduqca milli kadrların tamamilə məhv edilməsi, dünyaca məşhur, düşünüən alimlərin, mütəfəkkirlərin, intellektualların aradan götürüldüyünü aydın görmək olar. B.Çobanzadənin istintaq sənədləri ilə tanışlıq ziyalı və təfəkkürlü insanların necə işgəncələrlə məhv edildiyini bir daha göstərir. Alman, macar, fransız, ərəb, fars, türk, rus dillərini bilən alim bir terrorçu kimi qələmə verilirdi. Həlbuki bu vaxta qədər dil və ədəbiyyat problemləri ilə bağlı 150-dən çox məqalə və kitabları nəşr edilmişdir. Guya 1924-cü ildən Bakıda yaşayan alim əksinqilabi milliyətçi fəaliyyətlə məşğul olmuş və SSRİ-dən ayrılmaq şərti ilə türk-tatar xalqlarının vahid müstəqil dövlətini (Vahid Turan dövləti) yaratmağı qarşısına məqsəd qoymuşdur. Onu, eyni zamanda Kırmda, Azərbaycanda, Özbəkistanda və Dağıstanda silahlı üsyanın, təxribatın və terrorun hazırlanmasında birgə iştirakına görə günahlandırıldılar. Bir neçə dəfə istintaqdan sonra onun boynuna həqiqətən də bu ittihamları qoyurlar. İstintaqın sonunda B.Çobanzadəyə bağışlanması haqqında ərizə də yazdırırlar. O, ərizəsində əksinqilabi millətçi fəaliyyətini etiraf etməklə yanaşı, ixtisası üzrə Sovet Şərqiinin ilk professoru olduğunu, bir çox yerlərdə ana dilində mühazirə oxuduğunu, azərbaycan dili və ədəbiyyatına aid 100-dən çox əsər yazdığını, yüzlərlə dilçi və ədəbiyyatşünas mütəxəssislər yetişdirdiyini xatırladır və bağışlanmasını istəyirdi: "Şanlı Kommunist Partiyası və Sovet hpkumətindən xahiş edirəm ki, mənə öz ixtisasım üzrə işləməyim və Sovet İttifaqının qüdrətinin daha d artırılmasında, habelə hər cür əksinqilabi millətçilərin ifşa olunmasında iştirak etmək üçün imkan yaradasınız" [5, s.95].

İstintaqçılar B.Çobanzadəyə bu cür ərizə yazdırmalarına rəğmən, 1937-ci il oktyabrın 12-də olan məhkəmə tərəfindən güllələnməyə məhkum edilmişdir. Məhkəmə iclası 11.20-də başlayıb, 11.40-da bitmişdir.

Göründüyü kimi, istunataqın son dərəcə subyektiv getdiyini, hətta olmayan ittihamları onun boynuna qoyduqdan, bağışlanması üçün ərizə yazdırdıqdan sonra belə ona güllələnmə verdiklərini görürük. Bu, 30-cu illərin mahiyyətini bütün reallığı ilə ifadə edir. Bu cür sənədlərin ortaya çıxması və təhlil edilməsi 30-cu illər repressiyasının əsil mahiyyətini üzə çıxarmışdır.

Ədəbiyyatda və sənətdə repressiya mözusu ədəbiyyatşünaslar Nazif Ələkbərli, Nizaməddin Şəmsizadə, Bədirxan Əhmədov, Aslan Salmansoy, Aslan Kənan və b. məqalə və tədqiqatlarında da davam etdirilmişdir. N.Ələkbərlinin "Üç budaq" kitabında repressiya olunmuşlar Ə.Cavad, M.Müşfiq, A.İldırımın həyat və yaradıcılıq yolu təhlil edilir. Kitabda hər üç sənətkarın tərcümeyi hal materialı ilə yanaşı, yaradıcılığı və dövrü mətuatda gedən materiallar da tədqiq olunurdu [6]. N.Şəmsizadə mətbuatda yazdığı ayrı-ayrı məqalələrində repressiya olunan şair və

yazıçıların həyat və yaradıcılığı, eləcə də ədəbi prosesi, repressiyanın genezisini təhlil edirdi. "Repressiyanın genealogiyası yaxud yaddaşın qətl", "Yaddaşımızın qan izi" məqalələrində problemi müxtəlif yönərdən tədqiqata cəlb edir [7]. Ədəbiyyatşünas B.Əhmədov da repressiya qurbanı ədəbiyyatşünas, folklorşünas və Axundzadəşünas Əmin Abidin həyat və yaradıcılığında bəhs edən "Bir istiqlal yolçusu" [8], "XX yüzil Azərbaycan ədəbiyyatı; problemlər, mərhələlər, istiqamətlər" [1] monoqrafiyasında repressiyanın genezisini açmağa nail olur. Aslan Kənanın "XX əsrdə repressiyaya məruz qalanlar" kitabında da arxiv sənədlərinə əsasən problemi tədqiq edir [9].

Əlbəttə, repressiyaya həsr edilmiş məqalələr çoxdur; bunların içərisində publisistika ilə yanaşı, elmi məqalələr də vardır. Ancaq bu məqalələrin əksəriyyətində problemə elmi yanaşmadan çox, publisistik və fərdi yanaşmalar mühüm yer tutur. Bu məqalələr ayrı-ayrılıqda hər hansı bir şairin, yazıçının yaradıcılığını araşdırmaq baxımından əhəmiyyətlidir. Lakin ümumilikdə götürdükdə, repressiyanın mahiyyəti, strukturu, səbəb və nəticələri ilə bağlı yazılan materiallar olduqca azdır. Ona görə də mətbuat səhifələrində repressiya illərinə aid çoxlu səhvlər, yanlışlıqlar da nəzərə çarpır. Bu yanlışlıqları aradan qaldırmaq üçün, hər şeydən əvvəl, repressiyanı elmi və sistemli şəkildə araşdırmaq lazım gəlir.

### **Ədəbiyyat**

1. Əhmədov B. XX yüzil Azərbaycan ədəbiyyatı; mərhələlər, istiqamətlər, problemlər. Bakı: "Elm və təhsil", 2015, 556 s.
2. Axundzadə D. Müşfiqli günlərim. Bakı, 1968
3. Səmədoğlu Y. Qətl günü. Bakı: Yazıçı, 1988, 184 s.
4. Ağə ləkə lər silinir. Bakı, "Azər nəşr", 1991, 200 s.
5. Bünyadov Z. Qırmızı terror. Bakı: "Azər nəşr", 1993, 331 s.
6. Ələkbərli N. Üç budaq. Bakı, "Şirvan nəşr", 2007, 224 s.
7. Şəmsizadə N. Seçilmiş əsərləri. 3 cildə, II c., Bakı: "Elm", 2010, 568 s.
8. Əhmədov B. Bir istiqlal yolçusu (Əmin abid; həyatı, mühiti, yaradıcılığı). Bakı: "Elm", 2005, 204 s.
9. Aslan K. XX əsrdə repressiyaya məruz qalanlar. Bakı: "Azər nəşr", 300 s.

### **Summary**

#### **The survey of problems of the of repression (30<sup>th</sup> years)**

The article is to analyze the problems of years of repression (30<sup>th</sup> years). Already the subject of repression is quite developed in fiction, period and the system was created in the image. The genesis of repression is very complex and contradictory in its own and reexamination of the system is necessary.

Although, the investigation of repression more than half a century from many aspects, have been considered the substance is not completely opened yet. In the article, Z.Bunyadov, N.Alakbarli, B Ahmadov, M.Khatibli, N.Shamsizadeh's and other literary critics' researches.

### **Резюме**

#### **Проблемы исследования репрессии 30-х годов**

В статье дается анализ проблемы и путей исследования репрессии 30-х годов. Акцентируется внимание на то что уже в художественной литературе проблема репрессии достаточно исследована, созданы характерные для времени образы сис-

темы указывается что вследствие большой снежности и противоположности генезиса репрессии, требуется заново система тезировать его исследование.

Несмотря на то, что уже больше полувека тема репрессии всесторонне исследовано, её всеобщее значение не раскрыто.

В статье было обращено внимание на многие работы историков и литературоведов, таких как З. Буниядов, Н. Алекберли, В.Ахмедов, М. Катибли, Н.Шамсизаде.

*Rəyçi: fil.f.d. dos. F. Mirzəyeva  
ADU-nun Azərbaycan dili  
və ədəbiyyatı kafedrasının  
11.04.2017-ci il tarixli iclasının  
09 sayılı protokolundan çıxarış.*

*Daxil olma tarixi: 17.04.2017*

